

DE MAATSCHAPPELIJK WERKER ALS GEZAGSDRAGER

In een wereld die roept om burgerkracht

Marie Kamphuis-lezing 2013

Dr. Lies Schilder, directeur Nederlandse
Vereniging van Maatschappelijk Werkers (NVMW)

De maatschappelijk werker als gezagsdrager

Colofon

“De maatschappelijk werker als gezagsdrager” is een uitgave van de Nederlandse Vereniging van Maatschappelijk Werkers/NVMW, hét platform en hét netwerk van sociale professionals in samenwerking met de Marie Kamphuis Stichting (MKS).

Eerste uitgave 2014

Vormgeving: StudioS2B/Grafisch Lyceum Utrecht.

Contact

Nederlandse Vereniging van Maatschappelijk Werkers/NVMW
Leidseweg 80
3531 BE Utrecht
T (030) 294 86 03
F (030) 293 92 25
E info@nvmw.nl
I www.nvmw.nl
S <https://twitter.com/nvmw>

Bestellen

Deze uitgave is als boekje te verkrijgbaar via printing on demand op nl.blurb.com of als PDF op www.issuu.com. Tevens is zij te bestellen in de webwinkel op www.nvmw.nl.

Fotografie

Elmer Spaargaren (met goedkeuring van MKS)
Felix Ireland

Auteursrechten

© 2014 Nederlandse Vereniging van Maatschappelijk Werkers/NVMW.
Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, geluidstape of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

MKS Marie Kamphuis STICHTING

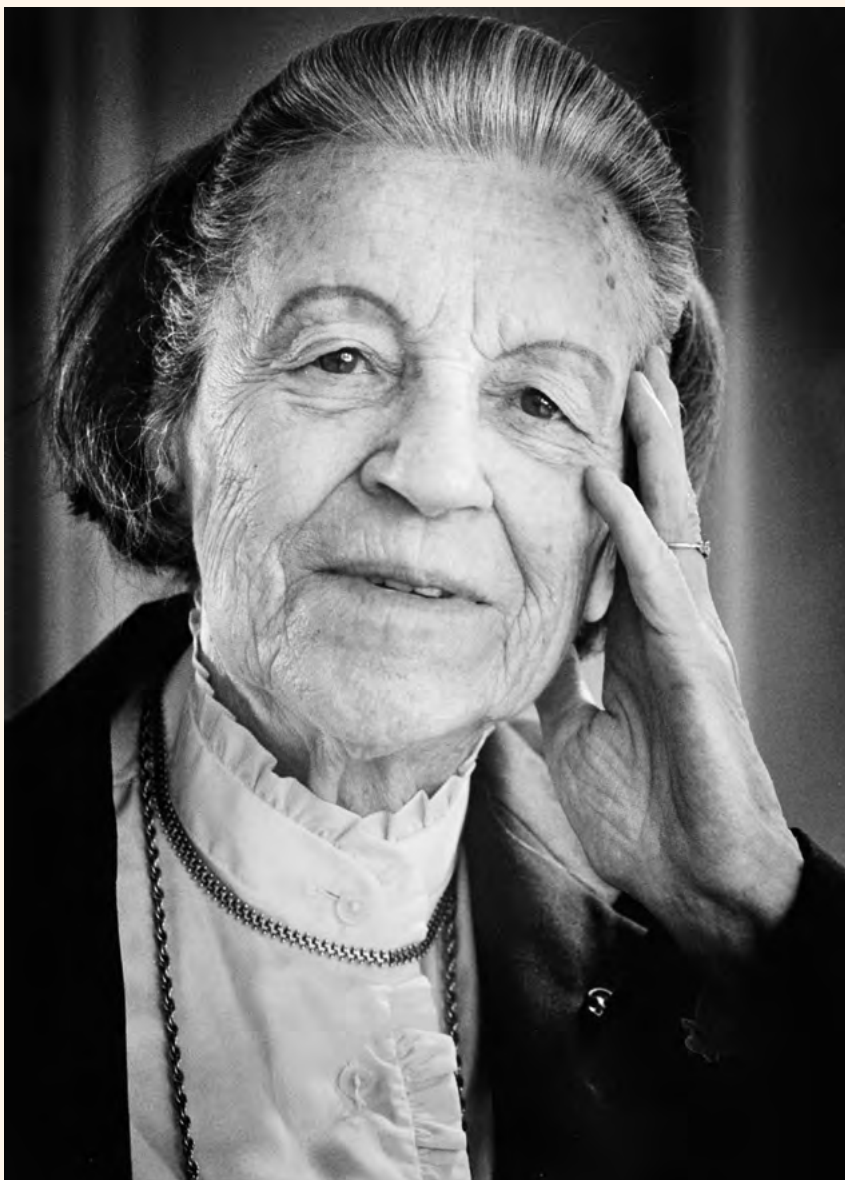
DE MAATSCHAPPELIJK WERKER ALS GEZAGSDRAGER

In een wereld die roept om burgerkracht

Marie Kamphuis-lezing 2013

Dr. Lies Schilder, directeur Nederlandse
Vereniging van Maatschappelijk Werkers (NVMW)

Fotograaf: Elmer Spaargaren (met goedkeuring van MKS)

Marie Kamphuis
23 oktober 1907 - 9 januari 2004

Inleiding

Het is mij een grote eer om hier vandaag de Marie Kamphuis-lezing 2013 te mogen geven. De koppeling aan het lustrum van MWD van de Hanzehogeschool maakt deze lezing extra bijzonder. Dat geldt ook voor mij persoonlijk. Veertig jaar geleden begon ik vol verwachtingen hier in Groningen aan de opleiding Maatschappelijk Werk. Toen nog aan de ASCA, aan de Korreweg. Ik ben dus een oude rot in het vak, en beschouw dat als een voorrecht. De verwachtingen zijn namelijk uitgekomen. Ik vind maatschappelijk werk nog steeds een prachtig vak.

Misschien fronsen sommige mensen nu hun wenkbrauwen. Een vak? Is maatschappelijk werk nog wel een vak? Een echt beroep? Of bezondig ik mij hiermee aan oud denken, een term die regelmatig valt in de actuele roep om burgerkracht. En dan niet als aanbeveling. Ga ik met deze uitspraak onvoldoende met mijn tijd mee? Ben ik ouderwets? Een verdenking die ik al helemaal op me laad door het ook nog over het gezag van de maatschappelijk werker te willen hebben. Gezag dat is gebaseerd op de regels van het vak. Waarden van dergelijk gezag staat op gespannen voet met het huidige ideaalbeeld van de generalistische, geëngageerde professional die koerst op de versterking van burgerkracht (De Boer en Van der Lans, 2011). Een professional die van alle markten thuis is en zich niet laat hinderen door disciplinegrenzen of bureaucratische regeltjes. Die niet hoog van de toren blaast maar van onderaf opereert in open netwerken en daarin voor alles de eigen kracht van de burger versterkt. Van hem wordt eerder een terughoudende houding verwacht dan een gezaghebbende. En voor zover hij wel gezag nodig heeft, is dat eerder persoonlijk getint gezag dan gezag dat is gebaseerd op de regels van het vak.

Maatschappelijk werkers zijn wel de laatsten om het ideaalbeeld van burgerkracht van de hand te wijzen. Al ver voordat ik hier in Groningen mijn eerste stappen als maatschappelijk werker zette werd dit ideaal door de beroepsgroep gekoesterd. Zelfredzaamheid van de cliënt stond van meet af aan hoog in het vaandel (Van Ewijk, 2010). De combinatie met professioneel gezag is ook voor henzelf een lastige. Ook zij vragen zich misschien af waar ik heen wil. Claimen van professioneel gezag is

hen niet eigen. Zij zijn niet van die haantjes de voorste. Blazen eerder te laag dan te hoog van de toren. Een maatschappelijk werker vraagt zich eerder af 'wie ben ik?' dan dat hij roept 'Kijk mij eens even'. Deze bescheidenheid heeft ook te maken met de van oudsher vrouwelijke aard van ons beroep. Zoals Berteke Waaldijk in haar proefschrift heeft laten zien hebben maatschappelijk werkers als vrouwenberoep maken met een paradoxale opdracht (Waaldijk, 1996). Om geaccepteerd te worden moeten zij klassieke vrouwelijke dienstbaarheid combineren met klassiek mannelijk gezag. Deze dienstbaarheid is een van de meest waardevolle eigenschappen van maatschappelijk werkers. Maar hij wordt een belemmering als hij maatschappelijk werkers ervan weerhoudt hun gezag te nemen. Gezag dat zij nodig hebben om anderen mee te nemen in de missie van hun vak.

Maatschappelijk werkers worden dus noch vanuit de burgerkracht beweging, noch vanuit zichzelf aangemoedigd professioneel gezag te nemen en te claimen. Tegelijk hebben zij dit gezag hard nodig om hun cliënten goed te helpen volgens hun eigen beroepsstandaarden. De geldigheid van deze standaarden ligt momenteel onder vuur. Ik beluister regelmatig aanvallen daarop door de gezagsdragers van maatschappelijk werkers zelf zoals managers of gemeenteambtenaren. Deze gezagsdragers noemen dan een claim op de beroepscode of een pleidooi voor bescherming van de eigen beroepsstandaarden overbodig en achterhaald. Het is lastig daarop als maatschappelijk werker goed te reageren. Protesteer je, dan kom je al snel defensief over en als iemand die niet snapt wat een burger eigenlijk nodig heeft. Protesteer je niet, dan laat je de uitholling van je vak ongemoeid. De kunst om uit deze klem te komen is: gezaghebbend reageren op een beroepseigen manier. Dat wil zeggen op een manier die dienstbaarheid bevordert en burgerkracht versterkt en tegelijk de regels van het beroep maatschappelijk werk als basis heeft. Aan het bevorderen van deze kunst wil ik met deze lezing graag bijdragen.

Daarvoor is nodig dat wij oud denken niet krampachtig afwijzen maar nieuw denken daarmee verbinden (Scholte, 2010). In de integratie van oud en nieuw denken ligt de identiteit van de maatschappelijk werker besloten. Daaraan ontleent hij zijn professioneel gezag. Nieuw denken

focust op een kernwaarde van maatschappelijk werk: dienstbaarheid aan eigen kracht. Oud denken biedt een schat aan kennis en kunde over de professionaliteit die hiervoor nodig is, inclusief het dragen van professioneel gezag. Nieuwe denkers die aan oude denkers voorbijgaan lopen mank. Zij propageren een eenzijdige identiteit die wordt gevoed door de waan van de dag. Die eenzijdigheid schijnt een valkuil te zijn voor ons Nederlanders. Tenminste, als je de historicus James Kennedy mag geloven is het een typisch Nederlandse gewoonte om van het ene uiterste in het andere te schieten. Het nieuwe omarmen en het oude verketteren (Kennedy, 2005). We verlangen zo naar eensgezindheid dat we liever helemaal van geloof wisselen dan tegenstrijdigheden laten bestaan. Ik wil betogen dat juist het zorgvuldig omgaan met tegenstrijdigheden ons beroep kenmerkt. Dat is ons handelsmerk en dat moeten we koesteren. Daar is ook de Nederlandse burger bij gebaat.

In een aansprekende definitie van professionele identiteit komt deze dubbelzinnigheid goed tot uitdrukking. Hij luidt: 'De persoonlijkheidskenmerken die je opdoet door de verplichtingen op je te nemen van een activiteit die zowel gedisciplineerd is als sociaal geëngageerd' (Davis, 1991 in Toulmin, 2001, p.269). Oud en nieuw denken komen hierin prachtig samen. Discipline, die verwijst naar de regels van het vak. De invulling van deze discipline ligt dankzij veel oude denkers verankerd in onze Body of Knowledge en beroepsstandaarden. De andere eigenschap, sociaal engagement staat momenteel centraal in de roep om burgerkracht. Vanuit dat engagement worden de valkuilen van een te strakke en bureaucratische discipline blootgelegd en aansprekende nieuwe praktijken ontwikkeld. Tegelijk worden hierin nieuwe valkuilen gegraven, zoals de aantasting van privacybescherming en overboord zetten van specifieke vakkennis. Sociaal engagement kan ook met je op de loop gaan. De disciplinekant biedt daar bescherming tegen. Toe-eigening van zowel discipline als sociaal engagement is een voorwaarde voor een maatschappelijk werker om met gezag te spreken. Het opbouwen en versterken van zo'n identiteit vraagt om zowel vernieuwing als continuïteit. Dit dubbelzinnige karakter van een identiteit wordt treffend verwoord door de neuroloog Damasio. Hij definieert identiteit als: 'het besef een begrens, uniek individu te zijn dat in de tijd heel geleidelijk verandert

en desondanks altijd hetzelfde lijkt te blijven' (Damasio, 2006, p.138). Vertaald naar onze beroepsidentiteit betekent dit dat wij beseffen een begrensde uniek beroep uit te oefenen dat geleidelijk verandert en toch hetzelfde blijft. Deze gedachten werk ik in de rest van mijn verhaal uit.

Opbouw

Eerst ga ik dieper in op het thema professioneel gezag. Waar staat dit voor en hoe is dit te verbinden met burgerkracht. Daarbij richt ik mij niet alleen op de kracht van burgers maar ook op hun principiële kwetsbaarheid. Deze beide kanten van burgerschap breng ik vervolgens onder één uitgangspunt, namelijk democratisch burgerschap (Schilder, 2002). Dit uitgangspunt beschouw ik als wezenlijk voor maatschappelijk werk. Het realiseren ervan staat echter onder druk in de roep om burgerkracht. Aandacht hiervoor is hard nodig om te voorkomen dat we met het nieuwe denken de klok juist terug zetten. Dan zijn burgers weer net als in oude tijden overgeleverd aan zichzelf of aan de welwillendheid van anderen. Met daarbij dan nog het weinig opwekkende besef dat ze dit aan hun eigen zwakte hebben te danken.

Vervolgens zoom ik in op de algemene stemming rondom het uitoefenen van gezag. Gezag is niet alleen omstreden in de burgerkracht beweging of onder maatschappelijk werkers zelf zoals we zagen, maar staat momenteel ook algemeen in de beklaagdenbank. Sommigen spreken zelfs van een gezagscrisis. Tegelijk worden in de discussie hierover aangrijpingspunten gegeven voor een eigentijdse, dat wil zeggen meer persoonlijke invulling van professioneel gezag van maatschappelijk werkers.

Het plaatje is dan rond. Het plaatje van gezag van maatschappelijk werkers dat past bij democratisch burgerschap, dat zowel persoonlijk als disciplinair wordt geborgd en dat nodig is om stevig te reageren op de roep om burgerkracht.

Professioneel gezag

Ik begin met het thema professioneel gezag van maatschappelijk werkers. Waar staat dit gezag voor? Ik ontkom niet aan een wat droge uitleg, ook dat hoort bij een discipline. Mijn antwoord hierop ontleen ik aan de kenmerken van het ideaaltype van een klassieke professe zoals de arts en de advocaat. Dat dit klassiek is blijkt al uit mijn tekstcorrector die wil dat ik hier het woord beroep gebruik. Ik houd me echter toch even bij het oude denken. Professioneel gezag is daarin een van de eigenschappen die een professional bezit. Dit gezag is verweven met hun andere professionele eigenschappen (Jens, 1972, p.16). Zoals een systematisch kennisbestand, de Body of Knowledge. Daarnaast maatschappelijke erkenning en titelbescherming, beroepsgeheim, normering van de beroepsuitoefening door regels van beroeps-ethiek, professionele autonomie en een eigen subcultuur van gemeenschappelijk ontwikkelde waarden en gedragspatronen.

Er is altijd veel discussie geweest over de vraag of de maatschappelijk werker een echte professe is. Ik ga daar nu niet op in, maar volg de opvatting van Jens, grondlegster van de ethiek van ons beroep. Jens rekent in haar introductie van de beroepscode maatschappelijk werk expliciet tot de professies (1972, p.16 e.v.). De basis voor een professe ligt volgens haar in het feit dat deze zich richt op het bevorderen van een essentiële waarde in de samenleving en dat de samenleving haar deze opdracht toevertrouwt. De essentiële waarde van het maatschappelijk werk is eveneens door Jens gemunt. Deze luidt sinds jaar en dag dat mensen tot hun recht komen in wisselwerking met de samenleving. Later is daaraan toegevoegd: als persoon en burger. Daarmee komt ons thema burgerschap expliciet in beeld (Jagt, 2010). Dit tot zijn recht komen heeft al bij Jens nadrukkelijk twee kanten. Het is dubbelzinnig. Enerzijds gaat het om het kunnen realiseren van eigen behoeften, anderzijds het dragen van medeverantwoordelijkheid voor de behoeften van anderen. In termen van democratisch burgerschap spreken we dan van rechten en plichten, maar daarover straks meer.

Om mensen tot hun recht te laten komen ontwikkelt een maatschappelijk werker een professionaliteit die bestaat uit twee basale onderdelen: een ethisch en een theoretisch onderdeel. Het ethisch onderdeel staat voor de belofte dat hij in zijn handelen altijd zijn missie centraal stelt. Het belang van de cliënt staat te allen tijde voorop. In de eerste beroepscode staat dit als volgt verwoord: ‘Hulpverlening aan de cliënt is voor de maatschappelijk werker uit hoofde van zijn functie de primaire verplichting (Jens, 1972, p.249).’ Heldere taal die zegt waar het op staat. Die kunnen maatschappelijk werkers vandaag de dag nog goed gebruiken voor het beantwoorden van de roep om burgerkracht die vaak in vagere termen wordt geslaakt.

Het in praktijk brengen van het ethisch onderdeel gebeurt met behulp van een stelsel van beroepsethische normen en daarop gebaseerd tuchtrecht. Het theoretisch onderdeel betreft het handelen volgens de genoemde Body of Knowledge zoals theorie en methoden en sinds een aantal jaren ook specifieke professionele richtlijnen. De twee onderdelen zijn niet los van elkaar te zien. Theoretische kennis geeft maatschappelijk werkers macht. Om misbruik daarvan te voorkomen handelen zij volgens gemeenschappelijk vastgestelde beroepsethische normen, de code. Dit ethisch aspect weegt zwaar omdat maatschappelijk werkers zich diep in de persoonlijke levenssfeer van mensen begeven en mensen dan bij uitstek moeten kunnen vertrouwen op hun integriteit. Terugkerend tot mijn thema: kennis en ethiek vormen de basis voor het professioneel gezag van maatschappelijk werkers. Dat wil zeggen voor hun bevoegdheid om typische beroepsbeslissingen te nemen (Jens, 1972, p.19).

Resumerend: maatschappelijk werkers dienen primair het belang van de cliënt. Dit belang is dubbelzinnig. Het betreft zowel het eigenbelang als het nemen van verantwoordelijkheid voor anderen. Voor deze belangenbehartiging gebruiken zij gezag dat is gebaseerd op hun kennis en ethiek.

Gezag en burgerkracht

Dan kom ik nu bij de volgende vraag. Het is immers mijn bedoeling dit oude denken over professioneel gezag te verbinden met de hedendaagse roep om burgerkracht. Hoe kan een maatschappelijk werker zijn gezag inzetten voor het versterken van burgerkracht? Het antwoord ligt in het verlengde van zijn missie. Tot zijn recht komen veronderstelt een optimaal gebruik van eigen kracht. Zoals ik eerder zei vormen zelfredzaamheid en meedoen met de samenleving belangrijke pijlers van het maatschappelijk werk. Lang voordat onze koning ons hiertoe oproep in de laatste troonrede, appelleerden de grande dames van het maatschappelijk werk Kamphuis en Jens hier aan. Zelf leerde ik veertig jaar geleden op de ASCA als een van de eerste dingen dat ik mezelf overbodig moest maken. Voor een gretige beginnening niet direct een welkome boodschap maar dat terzijde. Deze waardering van burgerkracht vormt echter maar een kant van de medaille van het maatschappelijk werk. Maatschappelijk werkers zijn er ook voor mensen die het niet op eigen kracht afkunnen en dit misschien wel nooit kunnen. Mensen zijn per definitie kwetsbare wezens. Zij zijn embodied en embedded zoals een andere grondlegger van maatschappelijk werk, Geert van der Laan dat noemt (Van der Laan, 2006). Kwetsbaar voor de grillen van hun lichaam en geest en afhankelijk van de kwaliteit van hun omgeving. In de juichstemming rond eigen kracht wordt deze kwetsbare kant genegeerd zoals bijvoorbeeld Andries Baart herhaaldelijk onder de aandacht brengt. (Baart, 2013). Hij wijst op de vervorming van kwetsbaarheid in het dominante zorgdiscours. Kwetsbaarheid is hierin iets negatiefs en duidt op een gebrek aan eigen kracht dat zo snel en efficiënt mogelijk moet worden verholpen. Is het niet goedschiks dan kwaadschiks met dwang en drang. Baart bepleit een andere kijk op kwetsbaarheid waarin aandacht is voor de broosheid, breekbaarheid en hachelijkheid van het menselijk bestaan. Zijn pleidooi sluit aan bij normatieve professionalisering met zijn aandacht voor trage vragen die gaan over existentiële levenskwesties als ziekte en dood, verlies en rouw. Het stemt optimistisch dat het pleidooi van Baart intussen ook door de publieke media wordt opgepakt, zoals in het televisieprogramma Nieuwsuur eergisteravond. Wat kan het maatschappelijk werk hiermee?

Tot zijn recht komen betekent dat mensen zowel krachtig als kwetsbaar kunnen en mogen zijn. Hulp hierbij is een delicaat gebeuren. Er is geen absolute maat voorhanden wanneer stimuleren van eigen kracht en wanneer zorg voor onmacht nodig is. Dit moet telkens opnieuw in de individuele situatie worden afgewogen. De professionaliteit van een maatschappelijk werker is hierop afgestemd (De Vries, 2011; Verharen, 2013, p.39). Deze bestaat er uit dat hij in samenspraak met de cliënt het verschil hiertussen maakt. Daarbij begint hij bij de cliënt, weer een oude wijsheid die nog niets aan waarde heeft ingeboet. Vervolgens weegt hij zorgvuldig af of een terughoudende opstelling dan wel actief handelen op zijn plaats is. Moet hij op zijn handen gaan zitten of deze juist laten wapperen? Technisch ingrijpen of troost bieden? Met altijd dat ene doel voor ogen, namelijk dat hij de cliënt van dienst is. Het is een kunst om deze afwegingen goed te maken. Deze kunst kunnen we benoemen als de kunst van tijdig ingrijpen. Het beheersen hiervan vraagt een bepaalde competentie van een maatschappelijk werker. Deze is grondig beschreven door Geert van der Laan (1990). Daarbij balanceert de maatschappelijk werker altijd tussen twee fouten, namelijk te snel ingrijpen of juist te afwachtend zijn. In het eerste geval maakt hij zich schuldig aan bevoogding; in het tweede geval aan nalatigheid. Wat het extra uitdagend maakt is dat het vermijden van de ene fout het risico op het maken van de andere fout vergroot. En intussen kijken de media met argusogen over zijn schouder mee.

Als we dit model toepassen op de hedendaagse roep om burgerkracht stel ik dat deze roep het risico van nalatigheid vergroot. Als de norm is dat burgers zichzelf redden worden burgers die dit niet voor elkaar krijgen aan hun lot overgelaten en dit is dan ook nog hun eigen schuld. Ze gedragen zich dan teveel als slachtoffer of als een verwend kind, zoals ik afgelopen weken herhaaldelijk in de krant heb kunnen lezen (Vriese-ma, 2013, Van der Kamp, 2013). Te verwachten valt dat tegenstribbelen niet helpt. Dan zullen de gemeenten het stimuleren van hun zelfredzaamheid dringender en dwingender inzetten. Dan is er geen sprake van nalatigheid door burgers teveel aan hun lot over te laten maar juist van bevoogding. Ook dat risico kleeft aan het opleggen van de norm van burgerkracht.

Jan Willem Duijvendak wijst hierop in zijn Marie Kamphuis-lezing (Duyvendak, 2002). Hij signaleert dat burgers die de vereiste zelfregie niet opbrengen slachtoffer worden van vergaande bevoogding tot achter de voordeur. Dus tot in de persoonlijke levenssfeer die juist om bescherming vraagt. In de roep om burgerkracht krijgt deze bevoogding zelfs illegale trekjes. Daarvoor wordt al langere tijd door juristen gewaarschuwd. Vanuit deze hoek wordt gewezen op de groei van illegale praktijken die gemeenten onder het mom van eigen kracht en participatie inzetten om burgers bij de les te houden. Bijvoorbeeld praktijken van gezinscoaches in Rotterdam die burgers laten korten op hun bijstandsuitkering als zij niet meewerken aan de door de coaches aangedragen oplossingen (Schilder, 2009). Of een gemeentelijk leefbaarheidsplan voor een Goudse buurt waarin een scala aan maatregelen wordt geschetst om probleemgezinnen te laten meewerken. Van ontzetting uit de ouderlijke macht tot stopzetten van uitkeringen. Een plan dat door de burgemeester wordt gepresenteerd met de ferme woorden ‘Wie niet meedoet, krijgt dag in dag uit met ons te maken’ (Schilder, 2009, p.6). Van een wettelijke basis voor deze plannen is echter geen sprake. De juristen wijzen op de aantasting van burgerrechten die daarmee gemoeid gaat. Weijers illustreert dit met de situatie van een alleenstaande moeder die onder toezicht van een gezinsvoogd een gezinscoach moet accepteren. Deze gezinsvoogd dreigt dat moeder zal worden gekort op haar bijstandsuitkering als ze voor de tweede keer een woning weigert die de gezinscoach voor haar heeft geregeld. Moeder vindt deze in een te ongunstige buurt liggen (Jorritsma, 2013).

Het risico van illegale bevoogding neemt toe naarmate de gemeente de regie over meer leefgebieden krijgt en ook nog drastisch moet bezuinigen zoals nu beide het geval zijn. Onder het mom van samenhang en daadkrachtig optreden veegt een gemeente gemakkelijk informatie uit verschillende leefgebieden van burgers bij elkaar en put daaruit naar hartelust. Bureaucratische poespas is uit den boze. Jurist Wilbert Tomesen, lid van het College Bescherming Persoonsgegevens (CBP), spreekt van een gevaarlijke en unheimische situatie (Kas, 2013). Die bovendien niet effectief is want men doet maar wat. Het CBP heeft minister Plasterk gevraagd de transitiewetten te corrigeren wat betreft de bescherming van persoonsgegevens en deze vraag verdient steun van het maatschappelijk

werk. Sommige maatschappelijk werkers vragen hiervoor ook al langer de aandacht (Kanne, 2011). Andere maatschappelijk werkers vinden deze gemeentelijke daadkracht wel aantrekkelijk. Zij hebben immers, net als veel andere professionals al jarenlang last van veel onnodige en verlamdende bureaucratische poespas.

Het stelt hoge eisen aan maatschappelijk werkers om burgervriendelijke daadkracht te onderscheiden van daadkracht die duidt op gezagsmisbruik. Of om te bepalen wanneer burgers terecht een voorziening claimen en wanneer dit valt onder verwennerij of slachtoffergedrag. Dit vraagt echter voor alles dat zij niet alleen beginnen waar de cliënt is maar daar ook blijven. Dat zij cliënten helpen niet alleen figuurlijk maar ook letterlijk tot hun recht te komen en hen beschermen tegen illegale praktijken. Hoe voortvarender en dwingender van hen wordt gevraagd om hieraan mee te werken des te meer hebben zij hun professioneel gezag nodig om hun beroepsverplichtingen voor het voetlicht te brengen en gehonoreerd te krijgen. Het uitgangspunt van democratisch burgerschap biedt hierbij houvast. Daarin zijn burgerrechten wezenlijk voor een fatsoenlijke samenleving in plaats van overbodige extraatjes voor verweende burgers.

Democratisch burgerschap

Maatschappelijk werkers baseren hun identiteit en daarmee ook hun gezag op het uitgesproken democratisch karakter van hun missie. In het landelijk opleidingsprofiel van MWD 2010 wordt dit democratisch karakter expliciet verwoord. Ik citeer: 'Die missie is geenszins neutraal. Ze vat kernachtig samen dat het gaat om welzijn van mensen, maar in de context van burgerschap in de samenleving, in de zin van een staatsrechtelijke samenleving met een Grondwet waarin sociale rechten van allen zijn beschreven' (LOO MWD, 2010, p.21, cursief in oorspronkelijke tekst). Eerder verwoordde Marie Kamphuis het kernachtiger. Zij noemde in 1948 het maatschappelijk werk 'een stukje democratie op haar best'.

Dit democratisch karakter wil niet zeggen dat er alleen aandacht is voor burgerrechten. Ook plichten maken er onderdeel van uit. Dit past bij het

dubbelzinnige karakter van maatschappelijk werk dat zoals ik eerder zei zowel eigen belang van burgers als het belang van medeburgers omvat. Het gaat letterlijk om samen leven. Deze dubbelzinnigheid is ook terug te vinden in de kenmerken van democratisch burgerschap. Fundamenteel daarvoor is een intrinsieke tegenstrijdigheid. Namelijk het uitgangspunt dat een burger in een democratie tegelijk regeert en wordt geregeerd, zoals ooit is geformuleerd door een heel oud denker, Aristoteles.

Een burger oefent gezag uit maar onderwerpt zich er ook aan. Basis hiervoor is een besef van gedeeld algemeen belang. Kenmerkend voor gezag is dat het in tegenstelling tot macht vrijwillig wordt aanvaard en dat de uitoefening ervan is gebonden aan democratisch vastgestelde wetten en regels. Deze democratische basis is essentieel voor gezonde, dat wil zeggen erkende en effectieve gezagsverhoudingen. Die vrijwilligheid is echter geen gegeven. Hiervan kan alleen sprake zijn als burgers ook daadwerkelijk invloed kunnen uitoefenen, mee kunnen doen aan de inrichting van de samenleving. Om hun daartoe in staat te stellen krijgen zij civiele en politieke rechten. Bijvoorbeeld vrijheid van meningsuiting, recht op privacy, recht op gelijke behandeling, stemrecht, recht om je recht te halen, et cetera. Daarnaast zijn er geleidelijk aan ook sociale rechten geformuleerd, waaraan in het opleidingsprofiel van MWD wordt gerefereerd. Bijvoorbeeld recht op onderwijs, inkomen of zorg. Het bezit van deze sociale rechten garandeert dat ook burgers in zwakke sociale situaties hun wil tot uitdrukking kunnen brengen. Anders zou de democratie niet meer functioneren als democratie en zou van vrije wil geen sprake meer zijn. In mijn ogen vormen deze burgerrechten een voorwaarde voor burgerkracht. Tegelijk bepalen zij ook de begrenzing ervan. Burgers moeten hun krachten inperken om de rechten van medeburgers te respecteren. Ofwel: rechten brengen plichten met zich mee. Gezagsdragers zorgen ervoor dat rechten worden toegekend maar ook dat plichten worden nagekomen. Hun gezag is nadrukkelijk niet persoonsgebonden maar gebonden aan hun maatschappelijke functie en de wetten en regels die daarvoor gelden. Persoonsgebonden gezag is vanuit deze optiek willekeurig en vatbaar voor machtsmisbruik.

Deze democratische inbedding is door te trekken naar de gezagsuitoefening van de maatschappelijk werker. Ook zijn gezag is principieel niet

persoonsgebonden. Het is gebaseerd op zijn maatschappelijke functie en de erkenning hiervan door de samenleving en in het concrete geval door zijn cliënten. Hij verantwoordt het gebruik ervan op basis van zijn kennis en ethiek. De voorwaarde dat dit gezag is gebaseerd op vrijwillige instemming steekt het nauwst bij de keuze om in te grijpen zonder dat de cliënt daarmee op dat moment instemt. Dat is het moment dat Van der Laan typeert als het moment dat de dialoog overgaat in een monoloog. De maatschappelijk werker neemt dan nadrukkelijk zijn gezag. De instemming hiermee realiseert hij door zijn keuze vooraf of achteraf, afdoende te verantwoorden op basis van zijn beroepsstandaarden, tegenover de cliënt of vertegenwoordigers van de cliënten. Die verantwoording heeft dan weer het karakter van een dialoog en op die manier legitimeert hij het democratisch karakter van zijn gezagsgebruik. Als het hem niet lukt dit te legitimeren is er sprake van gezagsmisbruik. Dit is het geval bij coaches die de belangen van de gemeente stellen boven die van de cliënt. Dat gezagsuitoefening van maatschappelijk werkers voor cliënten wenselijk is, kan een cliënt zelf zelf als geen ander duidelijk maken. Een fragment uit de film 'Een geregeld bestaan' van Besling en Van der Laan is daarvoor illustratief (Besling en Van der Laan, 1997a, 1997b, p.19). Hierin laten zij een mevrouw aan het woord die door sociaal werkers is ondersteund bij het nakomen van haar verplichtingen als huurder. Zij had hier veel belang bij want er dreigde een huisuitzetting. Mevrouw is achteraf niet erg tevreden over de hulp. Zij zegt: 'We gingen nog steeds over ons eigen geld. Er is nooit echt iets gecontroleerd. Renee vertelde wel hoeveel we per week mochten besteden maar daar hielden we ons niet aan. Het leverde gewoon niks op. Renee was veel te vrijblijvend en gaf alleen maar adviezen.' Straathoekwerker Theo krijgt ook een veeg uit de pan. 'Theo heeft ons bankpasje nog wel een tijdje in beheer gehad, maar toen we erom vroegen kregen we dat ook weer terug.' Terloops geeft zij een mooi voorbeeld van de dubbelzinnigheid van gezag dat wel werkt. Het is haar namelijk toch gelukt haar verplichtingen na te komen. Maar dan met behulp van haar netwerk, namelijk haar vader. Maatschappelijk werkers kunnen wat dat betreft veel leren van burgerkracht. Bijvoorbeeld van deze vader over wie mevrouw zegt: 'Pa is strenger maar wel met goede bedoelingen.' Ik heb tot nu toe gepleit voor waardering en waar nodig herwaardering van professioneel gezag van maatschappelijk werkers. Zij gebruiken dit gezag om gelegitimeerd in te grijpen en te

vermijden dat zij bevoogdend of juist nalatig zijn. Hierbij laten zij zich sturen door beginselen van democratisch burgerschap. Daarbij biedt oud denken over professies houvast maar tegelijk is de roep om burgerkracht ook een inspiratiebron.

Gezagscrisis

Echter: gezagsuitoefening is niet alleen in de burgerkracht beweging of onder maatschappelijk werkers zelf een heikel thema maar ook in de samenleving als geheel. Burgers zijn mondiger geworden, de invloed van publieke en sociale media is gegroeid, en instituties als kerk en staat hebben aan gezag ingeboet. Ook het gezag van professionals staat ter discussie. Zij moeten meer dan vroeger hun gezag zelf verdienen. Dat maakt het er voor de maatschappelijk werker niet gemakkelijker op en zeker niet voor maatschappelijk werkers die nadrukkelijk gezagsdrager zijn zoals gezinsvoogden of reclasseringswerkers. In hun boek *Gezagsdragers* verkennen Jansen, van den Brink en Kneyber de voorwaarden voor gezagsuitoefening van dit soort professionals (Jansen, Van den Brink & Kneyber (red.), 2012). Zij laten zien dat zowel overheden als professionals niet goed meer raad weten met gezag. Het lijkt wel een me-laats begrip te zijn geworden. Daardoor zijn zij geneigd hun gezag weg te moffelen, iets dat de kans op gezagsmisbruik juist vergroot. Immers de plicht om het gezag te verantwoorden wordt dan onzichtbaar en voor cliënten ongrijpbaar. Ook de overheid profileert zichzelf liever als klantgericht en dienstbaar dan als disciplinerend en ordenend. Intussen oefent zij wel degelijk gezag uit en soms zelfs op illegale wijze zoals ik eerder liet zien. Daarmee tornt een gemeente aan het beginsel van democratisch burgerschap en daarmee aan de basis van het professioneel gezag van maatschappelijk werkers die zij hiervoor inschakelt.

Dit legitimatieprobleem wordt groter naarmate niet professioneel opgeleide gemeenteambtenaren dienstverlenende taken naar zich toe trekken, zoals momenteel in het kader van de transities volop gebeurt. De regels van de overheid vermengen zich dan op ondoorzichtige wijze met de regels van een professie en dit gaat ten koste van de aanspreekbaarheid en het respect voor de persoonlijke levenssfeer. Burgers weten niet meer wat hun rechten en plichten zijn. Sterker zelfs: een beroep op burgerrechten is taboe. De verzorgingstaat is immers uit zijn voegen gegroeid,

is de heersende mening. Dat het welzijnsdeel daarvan maar relatief een heel klein deel van in beslag neemt verhindert niet daarop onder het mom van eigen kracht onevenredig hard wordt bezuinigd (Elich, 2013).

Onder dat mom zien we nu ambtenaren die zich vol goede bedoelingen op de burger storten zonder te voldoen aan de regels van bureaucratische zorgvuldigheid of professionele standaarden. Zij zijn niet geschoold in de kunst van tijdig ingrijpen, noch in het creëren van de relationele en ethische voorwaarden daarvoor. Dat is delicaat werk zoals elke maatschappelijk werker weet. Eergisteren was er op televisie nog een voorbeeld te zien van een dergelijke enthousiaste ambtenaar. In het programma Nieuwsuur werd het eigen kracht beleid gedemonstreerd met behulp van een bezoek van een ambtenaar aan een oude dame die huishoudelijke hulp kreeg. De ambtenaar zat betrokken naar haar toegebogen en legde haar het nieuwe beleid uit. De bekende termen passeerden de revue: eigen netwerk, zelf oplossen met behulp van de burens. Hij sloot zijn monoloog af met de vraag of mevrouw daar wel eens over na had gedacht. Mevrouw zat de hele tijd kaarsrecht en zwijgend tegenover hem. ‘Nou, eh, nee dat doe ik liever niet’, antwoordde ze. ‘Wat is de reden dat u dat liever niet doet?’ informeerde de ambtenaar. ‘Ja dat wil ik niet. Dan ben ik te afhankelijk van de burens’.

Deze mevrouw kon haar wil goed uitdrukken. Een toonbeeld van burgerkracht. Dat zal haar echter niet helpen haar sociale recht op zorg te heroveren. Misschien was zij beter, of in elk geval waardiger af met een loket met een bureaucratische ambtenaar die haar neutraal op haar rechten of het ontbreken daarvan wijst. Als ik de socioloog Richard Sennett volg valt daar wel wat voor te zeggen. Hij citeert Hannah Ahrendt die boekhoudkundige hulp respectvoller vindt dan hulp die is gebaseerd op persoonlijk meeleven (Sennett, 2003, p.142).

Zelf geloof ik dat beide kanten van belang zijn. De ene kant van burgerschap en vakmanschap die gezag juridisch en beroepsinhoudelijk controleerbaar maakt. De andere kant van sociaal engagement die gezag bezielend en geloofwaardig maakt. Die tweede kant heb ik tot nu toe nog weinig in positieve zin belicht. Die omissie wil ik in het laatste deel van mijn verhaal goed maken.

Tot nu toe heb ik professioneel gezag vooral op een klassieke, disciplinaire wijze ingevuld met een theoretische en een ethische basis. Met dit pleidooi voor klassiek ingevuld professioneel gezag ben ik er echter niet. Dit dekt slechts twee van de drie dimensies van de professionaliteit van maatschappelijk werkers namelijk de instrumentele en de morele. Er is nog een derde die minstens zo belangrijk is. Dat is de persoonlijke dimensie. Deze duidt op de authenticiteit of oprechtheid van de maatschappelijk werker. Voor het democratisch verantwoorden van gezag is deze persoonlijke dimensie de meest lastige dimensie. Oprechtheid is immers niet te toetsen aan theoretische kennis of ethische gedragsregels. Persoonsgebonden gezag is vanuit democratisch standpunt wetteloos en willekeurig. De grens met machtsmisbruik is dun.

Persoonsgebonden gezag

Tegelijk is dit persoonlijk aspect onmisbaar in gezagsuitoefening. Elke beroepsbeslissing wordt door een maatschappelijk werker persoonlijk genomen. De effectiviteit hiervan hangt af van de mate waarin hij hier echt zelf in gelooft en deze kan verdedigen. Juist dit aspect is belangrijker is geworden nu instituties hun vanzelfsprekende autoriteit verloren hebben. In het boek *Gezagsdragers* worden meerdere voorbeelden gegeven van dergelijk persoonsgebonden gezag. De docent die op natuurlijke wijze orde houdt. De gezinsvoogd wier gezag als vanzelfsprekend wordt geaccepteerd. Deze professionals hebben zich hun professioneel gezag werkelijk eigen gemaakt. De legitimatie van dit persoonlijk aspect is in formeel democratisch opzicht lastig. Hoe toon je aan dat je oprecht bent? Moet de ander je op je woord geloven? Op je blauwe ogen? Dat zou weinig professioneel zijn. Legitimatie hiervan is echter wel degelijk mogelijk en in wezen niet anders dan bij de andere dimensies. Ook hier gaat het om dialogisch toetsen van geldigheidsaanspraken, in dit geval geen theoretische waarheden of ethische gedragsregels maar persoonlijke gevoelens en opvattingen. Deze dialoog kent een kleinere schaal. Niet die van een parlement of beroepsgroep maar die van kritische zelfreflectie in een persoonlijk gesprek, een intervisie of supervisie. In mijn promotieonderzoek heb ik gezien dat maatschappelijk werkers experts zijn in dit soort dialogen en de daarvoor benodigde competentie van tegelijk empathisch en kritisch doorvragen uitstekend beheersen (Schilder, 2013).

Tot slot

Ik heb nu mijn plaatje van professioneel gezag van een maatschappelijk werker geschetst. Gezag dat theoretisch en ethisch is gefundeerd in beroepsstandaarden en bezielde wordt door zijn persoon. Gezag dat wordt gebruikt om burgers letterlijk en figuurlijk tot hun recht te laten komen in een context van democratisch burgerschap en communicatieve verantwoording. Een maatschappelijk werker verstoep zijn gezag niet achter een loket maar ook niet onder een mantel van liefde. Dat wil niet zeggen dat zijn gezag geen loketten of liefde kent. Integendeel. Gezag van een maatschappelijk werker kent altijd beide aspecten: loketten én liefde, discipline én engagement. Streng met goede bedoelingen. Ik dank u voor uw aandacht.

Literatuur

- Andreas, A. en J.A. van Vliet (2012).** Begrenzen én ondersteunen. De reclasseringswerker als professional en gezagsdrager. In: T. Jansen, G. van den Brink & R. Kneyber (red.). *Gezagsdragers. De publieke zaak op zoek naar haar verdedigers*. Amsterdam: Boom. pp.127-149.
- Baart, A. (2013).** *Kwetsbaarheid mag meer aandacht krijgen*. <http://www.socialevraagstukken.nl/site/2013/05/24/kwetsbaarheid-mag-meer-aandacht-krijgen>. p.3.
- Berg, J. van den en R. van der Meij (2013).** *De slinger schiet weer door. 7 goedklinkende fabels*. De Volkskrant katern VONK. pp.14,15.
- Berg, D. van den en N. Medema (2012).** *Heroveren van verspeeld gezag. Hoe gezinsvoogden hun positie kunnen versterken*. In: T. Jansen, G. van den Brink & R. Kneyber (red.). *Gezagsdragers. De publieke zaak op zoek naar haar verdedigers*. Amsterdam: Boom. pp.54-70.
- Besling, B. en G. van der Laan (1997a).** *Een geregeld bestaan*. Groningen: Van Hemert (video).
- Besling, B. en G. van der Laan (1997b).** 'Als ik mijn bankpasje terug krijg ga ik weer kopen.' *Tijdschrift voor de Sociale Sector* nr.6. pp16-20.
- Boer, N. de en J. van der Lans (2011).** Opzij voor burgerkracht Hoe het rotte welzijnsbestel ingrijpend zal veranderen. *TSS Tijdschrift voor sociale vraagstukken* nr.5. pp.4-9.
- Damasio, A. R. (2006).** *Ik voel dus ik ben: Hoe gevoel en lichaam ons bewustzijn vormen*. Amsterdam: Uitgeverij Wereldbibliotheek.
- Davis, M. (1991).** *Thinking like an engineer*. Princeton: Princeton University Press.
- Duyvendak, J.W. (2002).** *Maatschappelijk (opbouw)werk? De actualiteit van Marie Kamphuis en Jo Boer*. Marie Kamphuis-lezing 2001. Houten/Diegem, 2002.

Elich, J. (2013). *Participatiemaatschappij? Bezuinigingen ondermijnen eigen kracht burgers.* Platform MOgroep. <http://www.mogroep.nl/actueel/nieuws/2522-participatiemaatschappij-bezuinigingen>. Geplaatst op 17 september 2013.

Ewijk, H. van (2010). *Maatschappelijk werk in een sociaal gevoelige tijd.* Amsterdam: SWP.

Jacobs, G. (2001). *De paradox van kracht en kwetsbaarheid.* Utrecht: SWP (proefschrift).

Jagt, N. (2006). *Beroepsprofiel van de maatschappelijk werker.* Utrecht: NVMW.

Jansen, T., G. van den Brink & R. Kneyber (red.) 2012. *Gezagsdragers. De publieke zaak op zoek naar haar verdedigers.* Amsterdam: Boom.

Jansen, T., G. van den Brink & R. Kneyber. (2012). Inleiding. In: *Gezagsdragers. De publieke zaak op zoek naar haar verdedigers.* Amsterdam: Boom. pp.54-70.

Jens, L.F. (1972). *Beroepsethiek en code van de maatschappelijk werker.* Deventer: Van Loghum Slaterus.

Jorritsma, E. (2013). Gemeente krijgt macht over elk gezinsprobleem. *NRC Handelsblad* 8/9 oktober, katern Binnenland. p.8

Kamp, van der J. (2013). Met die verwennerij moet het nu uit zijn. *De Volkskrant*, 19 oktober, katern Opinie&Debat rubriek U. p.37.

Kanne, M. (2011). *Nieuwe werkwijzen, nieuwe vragen.* Utrecht: Hogeschool Utrecht, Lectoraat Innovatieve Maatschappelijke Dienstverlening.

Kamphuis, M. (1948). Het Amerikaanse social casework. *Tijdschrift voor Maatschappelijk Werk*, 2(6). pp. 81-85.

Kas, A. (2013). Privacy in het geding bij decentralisatie gemeenten. *NRC Handelsblad* 30/31 oktober. p.19.

Laan, G. van der (1990). *Legitimatieproblemen in het maatschappelijk werk.* Utrecht: SWP (Proefschrift).

Laan, G. van der (2006). *Maatschappelijk werk als ambacht: inbedding en belichaming.* Utrecht: SWP.

LOO MWD (Landelijk Opleidingsoverleg MWD) (2010). *Herkenbaar en toekomstgericht – II Opleidingsprofiel en opleidingskwalificaties Maatschappelijk Werk en Dienstverlening*. Amsterdam: LOO MWD/ B.V. Uitgeverij SWP.

Kennedy, J. (2005). De curieuze hang naar nieuwe dogma's. *NRC Handelsblad* katern *Opinie* 27-2-2005. p.9.

Schilder, L. (2013). *Leren dat maatschappelijk werkt*. Delft: Eburon. Proefschrift.

Schilder, L. (2002). Maatschappelijk werken aan burgerschap. In *Marie Kamphuis-lezing 2001*. Houten/Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum. pp. 21-28. (Coreferaat).

Schilder, J. (2009). Achter de voordeur, over de schreef? *Sociaal Bestek*, november 2009. pp. 6-10.

Scholte, M. (2010). *Oude waarden in nieuwe tijden: Over de kracht van maatschappelijk werk in de 21e eeuw*. Hogeschool INHolland (lectorale rede).

Sennett, R. (2003). *Respect in een wereld van ongelijkheid*. Amsterdam: Byblos.

Toulmin, S. (2001). *Terug naar de rede*. Kampen: Agora. p.269.

Verharen, L. (2013). Professionele kracht in de transitie jeugdzorg: Gewoon doen! In: E. Hooghiemstra en L. Verharen *De kracht van het alledaagse*. 's Hertogenbosch, Avans Hogeschool Lectoraat Jeugd, Gezin & Samenleving. pp.34-56. Lectorale rede.

Vries, S. de (2011). Het Nieuwe Welzijn. Burgerkracht kan psychosociale hulp niet vervangen. *Maatwerk* nr. 5. pp. 2-5.

Vriesema, I. (2013). Kom op! U kunt het! Eigen kracht! *NRC Handelsblad* 23/24 oktober katern Binnenland. p.8.

Waaldijk, B. (1996). *Het Amerika der vrouw*. Groningen: Woltersgroep Groningen (Proefschrift).

Lies Schilder is sinds 2011 directeur van de Nederlandse Vereniging van Maatschappelijk Werkers (NVMW).

Daarvoor werkte zij jarenlang als docent en onderzoeker bij de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen, Opleiding Maatschappelijk Werk en Dienstverlening (MWD).

Zij is haar loopbaan begonnen als wijkmaatschappelijk werkster in Groningen. In 2013 is Schilder gepromoveerd aan de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht op het proefschrift *Leren dat maatschappelijk werkt*. Het versterken van de beroepsidentiteit van de maatschappelijk werker door middel van leerprocessen op en rond de werkplek.

Foto: Felix Ireland - Fine Art Photography